

Кривошея В.В.

Рецензія на монографію: М.Є. Горєлов, О.П. Моця, О.О. Рафальський.
Держава і цивілізація в історії України. – К.: «ЕКО–ПРОДАКШН»,
2009. – 879 с.

Поняття «цивілізація» належить до числа надзвичайно багатозначних. Своїм виникненням воно зобов'язане XVIII ст. (зокрема французькі філософи – просвітителі іменували «цивілізованим» таке суспільство, котре було засноване на ідеалах справедливості і розуму. Істотне поширення терміну «цивілізація» було зумовлене усвідомленням тієї суспільно – визначальної обставини, що будь–який соціум – це неподільна взаємопов'язана система оригінальної культури, науки, освіти, літератури, моральних та правових норм і т. ін.

Але вищезазвані поняття історикам і філософам необхідно було співвіднести з більш складним, синкретичним поняттям, котре б відображало їх взаємодію і протиріччя, а також об'єднало б ці поняття з базовими цінностями світської та християнської культур. У даному новому понятті треба було закріпити нову роль людини, яка в епоху Просвітництва ставала на місце Бога як творця всього сутнього й брала б на себе відповідальність за недосконалість Всесвіту. Таким терміном і стало поняття «цивілізація». Надалі даною темою цікавились і розробляли визначні особистості минулого та сучасності (Р. Декарт, Ф. Бекон, Ф. Вольтер, В. Мірабо, Ф. Шпегель, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі та ін.). В результаті їх досліджень процес становлення теорії цивілізацій як важливої складової історичної соціології супроводжувався складними змінами самого поняття «цивілізація». В цих змінах простежуються три тенденції. Спочатку, у XVIII ст. дане поняття вбирає в себе сенси передуючих йому, близьких за значенням понять, котрі персоніфікували процеси раціоналізації поведінки, становлення громадянського суспільства, вдосконалення державного управління. У XIX–на початку XX ст. його цілісний зміст поступається місцем різнобічній за сенсом науковій складовій. Нарешті в XX– на початку XXI ст. його значення в цілому відновлюється, при цьому накопичений зміст не губиться, а переводиться у приховану, потенційну форму й, за потреби, актуалізується. З'явився навіть новий напрямок у розробці даної теми, за котрим уже закріпилася назва «цивіліографія».

Відомо, що існують різні типи цивілізацій: глобальні, регіональні, локальні. В їх основі можуть бути соціально – економічні устрої, релігії, раси, системи цінностей, ідеології. Цивілізація може співпадати з національними кордонами, а може й істотно виходити за їх межі. Нарешті, вона може охоплювати навіть всю Землю (йдеться про світову цивілізацію). Автори рецензованої монографії виходять з тези, що кожна нація, в тому

числі й українська, – це унікальна цивілізація. Та при цьому підкреслюють, що навіть у вітчизняних енциклопедичних виданнях термінів «цивілізація (або ж цивілізації) в Україні» чи «Українська цивілізація» не існує.

В контексті вивчення даної теми варто звернути увагу на точку зору багатьох дослідників, які протиставляють цивілізацію первісному суспільству в розвитку людства, зважаючи на принципово нові засади організації життя, насамперед на виникнення державного устрою, що викликало цілу низку різноманітних наслідків. Хоча «цивілізація» і «держава» – поняття не синонімічні, вони відбивають різні боки того ж процесу, тобто переходу від первісних суспільств до ранньокласових. Важливим є і те, що в цьому питанні сходяться думками представники різних – «буржуазних», «марксистських», «західних» та інших наукових шкіл. А тому маємо погодитися із твердженням, що цивілізація – це той стан суспільства, котрому притаманні державна система управління, соціальна стратифікація (елітарне суспільство, на перевагу первісному егалітарному), різні форми експлуатації. Для цієї стадії розвитку характерними ознаками є поява міст, писемності, правових норм тощо.

Тож під час розгляду давніх і більш пізніх спільнот на теренах сучасної України необхідно чітко усвідомлювати особливості кожної із них. Сам процес переходу до соціально стратифікованого суспільства не був миттєвим, із чітко вираженими характерними ознаками. Цивілізаційний процес треба розглядати у вигляді двох основних етапів – передісторії (становлення основ цивілізації) та власне історії (цивілізаційного розвитку). Для першого з них, що отримав в останні десятиліття назву «чіфдом» або «вождівство», вже була характерною соціальна й майнова нерівність, але ще був відсутнім легалізований апарат присилування. А для другого етапу стали притаманними всі ознаки державності. Суспільства, котрі за своїм розвитком знаходилися на першому із згаданих етапів, слід характеризувати як протоцивілізації, а ті, котрі вже перебували на другому етапі, – власне цивілізаціями.

В певному сенсі автори вважають за потрібне і далі продовжити справу М. Драгоманова, який у свій час, вивчаючи гуманітарні проблеми, відзначав по відношенню до України, що «...если в ней раньше началось развитие цивилизации, то это обстоятельство должно же проявиться и в нынешнем состоянии тамошнего народа; если так скоро после принятия христианства Киевская Русь произвела Нестора, Мономаха, «Волынскую летопись», «Слово о полку Игореве», то должен же был во всем этом принять участие и характер народа, населявшего и населяющего всю эту страну, а не одна только относительная близость к Византии и к юго – западной Европе вообще, хотя и она, в свою очередь, не могла же не повлиять на восприимчивость народа к цивилизации».

Тим більше, що і далі продовжуються окремі спроби зробити народ сучасної України та його історію єдиною початковою історією усіх східноєвропейських етносів. Як приклад, «ура – патріот» С. Плачинда висловлюється слідуючим чином: «...цивілізація почалася на терені Давньої України з духовності. Коли в XV – XIV тисячоліттях до н. е. в районі теперішнього Мізина на Десні викарбовували на мамонтовій кістці меандровий орнамент як символ безконечності буття...Коли створили перший (палеолітичний) музичний ансамбль з кісток мамута...Коли прадавні українці почали виготовляти реалістичні та символічні (!) статуєтки

жінок...»). Тож за такою оригінальною схемою, коли пам'ятки пізньопалеолітичної епохи вже починають відноситись до цивілізаційного циклу, рукою подати і до часу появи на сучасних українських землях первісної людини близько 1 млн років тому. Як у старому «патріотичному» анекдоті: «первісна мавпа пішла від українця».

В цілому, переходячи до цілком реального розгляду піднятої теми, повинні пам'ятати, услід за академіком М. Поповичем, що: «У історії немає ні прологів, ні епілогів. Вона не ділиться на розділи, кожен із своїм вступом і підсумками. Історія не робить перепочинків, щоб замислитися і зробити висновки з прожитого. На етапи і епохи ділимо її ми. Якщо весь плин подій вважати своєрідним текстом, то його з великими труднощами можна поділити на осмислені шматки, схожі бодай на речення, якщо не на розділи».

А роблячи вслід за цим висновки вкажемо, що подібні дослідження повинні відповісти на запитання: «Чи так само незволимо тяжіє над нами, людьми, наша національна доля? Чи кожна нація або велика цивілізація – то всього лише зародок, що з нього як як з незримого яйця має вилупитися щось гігантське і, можливо, путне, для чого власне, ми живемо і страждаємо? Якщо так, то чи можна хоча б зрозуміти, куди нас несе історія? Які риси будучини вгадуються за напрямками силових ліній сьогодення?».

Тож на закінчення хочеться відзначити, що «батьків» у сучасних українців було багато, а це в свою чергу наклало відбиток і на її цивілізаційну історію. «Надзвичайна складність етногенезу на нашій території виключає можливість пошуку єдиного народу – предка для сучасних українців. Ми не можемо вибирати в давній історії, що є кращого, й оголошувати своїм, а на решту явищ не звертати уваги або великодушно поступатися ними іншим народам. Все, що відбувалося в межах України впродовж тисячоліть, є «наше» і так чи інакше, генетично успадковане українським народом. При всіх міграціях і навіть військових катаклізмах не зафіксовано жодного факту повної зміни етносів на території майбутньої України. Якесь частина населення завжди залишалась жити на своїх предковичних місцях і саме вона, хай і в зміненому етнічному вигляді, була гарантом збереження історичної пам'яті, культурного і життєдіяльного генофонду регіону. Тож упродовж тисячоліть різноетнічні давні народи, зливаючись і розпадаючись, поступово витворювали сучасну етнокультурну карту Східної Європи, в тому числі й України» – відзначає П. Толочко. В подальшому, особливо з часів пізнього середньовіччя, такі українотворчі процеси набули невідворотнього характеру, що ще пізніше зафіксував великий Т. Шевченко словами:

«Нема на світі України, Немає другого Дніпра».

У зв'язку з цим потрібно відзначити, що цивілізаційний процес на землях сучасної України почався ще за часів сивої давнини, коли в цій місцевості з'явилися перші протоцивілізації землеробів та скотарів. Не слід принижувати їхнього значення, але і не слід переоцінювати, при цьому ще й підкреслюючи їх супервизначну роль у світовій історії (зокрема носіїв трипільської культури). Треба визнавати й права на цивілізаційну історію інших народів. Ура – патріотизм не повинен мати місця у серйозних дослідженнях та їх пропаганді.

Тому монографія «Держава і цивілізація в історії України» – науково виважена і коректна – повинна зайняти відповідне місце серед інших робіт із даної тематики (яких поки–що в Україні досить мало) і в цілому повинна бути оцінена схвально. А для цього вже існують відповідні передумови у попередніх роботах представлених авторів (Цивілізаційна історія України. – К., 2005; Цивілізаційна історія України. Нариси. – К., 2006).

Кривошея В.В. Рецензия на монографию: М.Є. Горелов, О.П. Моця, О.О. Рафальський. *Держава і цивілізація в історії України.* – К.: «ЕКО–ПРОДАКШН», 2009. – 879 с.

Krivosheja, V.V. Review on a monograph: M.E. Gorelov, O.P. Mozya, O.O. Rafalskij.
The State and Civilization in History of Ukrainian. – K.: «EKO–Prodacch», 2009. – 879 p.